САМОПІЗНАННЯ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Ю. І. Єрмак
доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Процес самопізнання майбутнього вчителя є усвідомленням, співвіднесенням особистістю власних можливостей і вимогами реальної професійної діяльності. Самопізнання впливає на успішність студентів, їхнє педагогічне самовизначення. Знання про себе знімає непорозуміння студента з оточуючими, дає змогу адекватно оцінити потенційні можливості. Через це самопізнання є невід'ємною складовою духовно- інтелектуального навчання і виховання студентів педагогічних вишів.

У філософському аспекті самопізнання — пізнання «Я», самості, в її специфіці, умовах і засобах реакції, характерних для неї, у передбаченнях і здатностях, помилках і слабостях, силах і межах власного «Я». За Сократом, пізнати самого себе — це означає знайти поняття моральних якостей, спільні для всіх людей; упевненість в існуванні об'єктивної істини означає, що є об'єктивні моральні норми, що відмінність між добром і злом не відносна, а абсолютна.

Так, Середньовіччя, базуючись на релігійному світогляді, породило твердження про те, що самопізнання є важливою стороною пізнання Бога. Августин Аврелій зазначав, що самопізнання повинно починатися зі споглядання і продовжуватися в усвідомленні унікальності і неповторності кожного індивіду Цю думку в подальшому підтвердив Л. Фейєрбах, поповнюючи дану ідею твердженням про те, щоб пізнати людину, необхідно її поважати, виявляти взаємоповагу, розуміння іншої людини, бажання співпрацювати.

Гуманізм епохи Відродження спрямований на визнання цінності людини, пізнання себе і реалізацію права на свободу, щастя, розвиток, побудову гуманних відносин між людьми.

Німецькі філософи вважали, що пізнати самого себе завдяки спогляданню неможливо, потрібно безперервно вдосконалювати власний потенціал, рухатися до нових вершин. Лессинг називав його центром, Кант — початком усієї людської мудрості. Гете вважав, що його завдання «пізнати самого себе» викликає недовіру, відволікає його від діяльності, спрямованої на зовнішній світ і схиляє його до хибного внутрішнього споглядання. Людина знає себе лише настільки, наскільки вона знає світ, бо вона здійснює світ тільки в себе, а себе — тільки в ньому. Кожен новий добре вивчений предмет відкриває в нас новий орган. Пізнати самого себе завдяки спогляданню взагалі неможливо, воно можливе тільки за допомогою дії. Намагайся виконати свій обов'язок — і тоді ти узнаєш, що в тебе вміщене.

Варто зазначити, що для багатьох філософів першочерговим є духовна сторона самовдосконалення. Особистість є необхідною і єдиною формою існування, саме на її основі і стає можливою творча самореалізація духу. Відсутність прагнення до становлення особистісного начала обмежує творчий потенціал, перешкоджаючи вираженню власної унікальності через діяльність, породжуючи «посередність» результату, «бездушевність».

На думку Б. Паскаля, людина безперервно переростає саму себе, тобто йдеться про необхідність безперервного процесу самопізнання, самовдосконалення і самозаперечення.

Представник структуралізму М. Фуко також наголошував на тому, що суб'єктивність людини не задається, а знаходиться в процесі становлення. Внутрішня сторона суб'єктивізації як самопізнання є вольовим, інтелектуальним, моральним та фізичним зусиллям самого індивіда, що дозволяє досягнути гармонії внутрішнього та зовнішнього світів.

Самопізнанню значну увагу приділяв філософ і педагог Г. С. Сковорода. У центрі всього світового життя він ставив не бога, не світ, а людину. У цьому й полягає його глибокий і безстрашний антропологізм. Для Г. С. Сковороди джерелом розв'язання усього таємничого у житті є людина, тому що усі питання і таємниці світу скупчені в людині. Світ і Бог не поза людиною, а власне у ній; людина знаходить у собі Бога: пізнавши себе самого до самісінького кінця, кожна людина, незалежно від її віри, може знайти в собі початок вічності, тобто Бога. В основі пізнання лежить самопізнання. Поняття «пізнай себе» у розумінні Г. С. Сковороди має ширший зміст, ніж особистісний. Пізнати себе в тогочасному українському середовищі означало теоретично здійснити рефлексію над самототожністю народного духу і продиференціювати суспільно-політичну та політичну реалії щодо минулого й прийдешнього України. Таким чином, філософія Сковороди, сформувавшись внаслідок попередньої розбудови гуманітарних цінностей, проявила потребу духовної рефлексії українського середовища над своєю природою і призначенням як голос духа, постала прагненням ідентифікувати самосвідомість людини й народу, стала предтечею усвідомленого національного поступу.

Наука про людину тісно пов'язана у Сковороди з наукою про світ. Людина в собі може мати і світ, і Бога. Вони пізнаються через людину. Ту універсальну подвійність, яку філософ бачив у людині, він бачив і в макро-

космосі — у великому світі. Увесь світ складається з двох натур — видимої і невидимої. Бог і людина пов'язані між собою.

Завдяки тому, що люди знаходяться під особливим піклуванням Божим, Бог дарував людині премудрість. Саме премудрість надає міцності людській громаді, вона перетворює людину в справжню, істинну людську істоту. Премудрість — це, наче мале зернятко, з якого виростає велике дерево, схожа вона й на царя, що поселився у маленькій хатині, її одна присутність може зробити речі божественними. Так і Біблія зробилась божественним світом через премудрість. Символом цієї премудрості є голуб з маслиновою гілочкою. Але найвищим представником премудрості є Христос, син Божий. Єднання з премудрістю-Христом і є метою людського життя.

Ідеї самопізнання Сковорода пов'язує із сенсом життя, поняттям про щастя. Переконуючись у тому, що початком світу є вічність, Сковорода прийшов до висновку, що усі повинні будувати своє щастя на ньому, як універсальному фундаменті, бо усе решта, на чому його хочуть будувати, не міцне, не стале і не є універсальним для усіх — і тоді щастя досягне кожний і це для нього не буде важливо. Щастя кожної людини залежить від того, щоб знайти, пізнавши себе, свої здібності, які потрібно знайти в собі і відповідно їм вибрати для себе діяльність: така діяльність буде корисною для суспільства і дасть людині внутрішнє задоволення Усі посади є гарними, якщо їх вибрано за здібностями. Обираючи собі якусь професію якраз потрібно йти від самопізнання. Якщо людина обрала собі професію не за своїми здібностями, то хоча б півсвіту їй належало, вона не може бути щасливою. Самопізнання має ще одне велике значення: воно дає можливість пізнати ще й третій світ, третій елемент всесвіту — Біблію. Біблія завжди була незвичайною книгою для Сковороди. У його свідомості це була якась незвичайна величина, пізнати яку потрібно кожному. І яких тільки імен, яких тільки назв не вишукував Сковорода, щоб достойно величати Біблію, з чим він її не порівнював.

На думку Сковороди самопізнанню допомагають наставники, поводирі. Наставники — це ті мудрі люди, які розуміють мудрість Божу. До них Сковорода зараховує: Василя Великого, Івана Златоустого, Августина Блаженного, Григорія Великого та інших. Хто хоче зрозуміти Біблію, той не може бути до неї байдужим або лукавим. Ті, хто ставлять питання Богові — чи живий буде горобець у моїх руках — ті не увійдуть у царство. Таким Бог відповідає: живим, якщо не задавиш. Між наставником та учнем повинно бути взаєморозуміння. Читати Біблію потрібно в міру, добре роздумуючи над кожним словом.

У творчості відомого українського просвітителя Тараса Шевченка значна увага приділяється питанням природи людини, вихованню моральних якостей молоді. На його думку, ґрунтовне елементарне навчання має стати основою для формування широкого кругозору учня, всебічного розвитку його особистості, виховання високої моральності. Вже з перших років навчання необхідно допомагати дітям пізнавати й розкривати власні потенційні сили, здобувати знання про світ, про держави та народи земної кулі. Радив тактовно підходити до оцінки пізнавальних сил дитини в перші дні навчання, оберігати їх від невдач доти, доки вона не захопиться новим для себе видом роботи. На цьому етапі необхідно в межах педагогічної доцільності стимулювати, заохотити перші успіхи школярів.

У сучасній філософії освіти (В. Андрущенко, О. Базалук, В. Кремень, В. Лутай, Н. Юхименко) самопізнання розглянуто як формування образу «майбутньої людини» через зміст освіти. Завдяки філософії освіти можливим є осмислення певних моделей ставлення людини до світу в системі загальної та національної культури, а це, у свою чергу, позначається на вихідних цілях і завданнях навчання й виховання. Проектування особистістю «Я»-ідеального завдяки освітньому процесу сприяє розвиткові творчих нахилів людини, спонукає розгляду системи освіти з нових освітянських позицій — гуманізму, звернення до самої людини, її потреб і задоволень, максимальної самореалізації в житті і професійній діяльності.

Самопізнання як і самооцінка має важливі відмінності від інтроспекції: ці процеси набагато складніші й триваліші, ніж звичайні акти інтроспекції; у них включаються дані самоспостереження, але лише як первинний матеріал, що накопичується і піддається обробці; дані про себе людина одержує не тільки через самоспостереження, але і через зовнішні джерела — об'єктивні і результати своїх дій, ставлення інших людей.

Самопізнання — пізнання себе — одне із найбільш складних і суб'єктивно найважливіших завдань. Складність його пояснюється багатьма причинами: людина повинна розвинути свої пізнавальні здібності, накопичити відповідні засоби, а потім уже застосувати їх до самопізнання; повинен накопичуватися матеріал для пізнання — людина повинна кимось стати, при цьому вона безупинно розвивається, але самопізнання постійно відстає від свого об'єкта; будь-яке отримання знання про себе вже фактом свого отримання змінює суб'єкта: довідавшись про себе щось, він стає іншим.

В. Сухомлинський відзначав те, що успіх індивідуальної роботи вчителя залежить від того, настільки педагог володіє методом самостійного аналізу своїх успіхів й недоліків. Відомий український педагог вважав, що саме учитель має бути авторитетною людиною, яка допомагає конструюванню основних шляхів духовного, інтелектуального, етичного розвитку особистості. Учитель має допомогти учневі у визначенні життєвих

цілей, прислуховуватися до себе, формувати в собі прагнення зростати, тобто створювати в собі індивідуальність. На думку ученого важливо не лише спонукати в людині бажання пізнавати світ та володіти знаннями, але й навчити бачити в теоретичному знанні шляхи його застосування, щоб виховати в собі практичні навички в процесі пізнання цього світу.

Відомий учений К. Ушинський вважав, що усвідомлення вчителем себе у своїй діяльності є механізмом формування педагогічної майстерності. Професія вчителя вимагає постійного пізнання й вдосконалення власного потенціалу. Учитель повинен не лише викладати навчальні предмети, але й бути вихователем, любити свою професію, бути освіченою людиною, володіти педагогічною майстерністю й педагогічним тактом.

У працях Антона Семеновича Макаренка спрямованість внутрішнього потенціалу людини розкривається в гармонійному поєднанні потреби в самореалізації і саморозвитку з прагненнями допомагати іншій людині, поєднувати особисте з колективним, поступатися власними інтересами задля спільної праці. Кожна людина має від себе вимагати бути відповідальною.

Ідеї самореалізації і самозростання особистості А. С. Макаренка тісно переплітаються з ідеями морального виховання. Сьогодні актуальними є його слова: «І дійсно, ми ще не зайнялися відбором потрібних нам і шкідливих, занесених із минулого, морально-етичних норм, не привели їх у порядок, у відповідність з нашими потребами». Під сумніви ставиться значущість загальнолюдських цінностей, таких, як обов'язок, честь, патріотизм, доблесть, мужність та інші. Однією з причин такого стану є те, що «в нашій школі немає теорії моралі, немає такого предмета, немає такої людини, яка б цю теорію моралі викладала або була зобов'язана по відомій програмі повідомляти дітям». Антон Семенович був глибоко переконаний у тому, що в майбутньому у школах учителі прийдуть до такого висновку і будуть у програмному вигляді поширювати знання теорії моралі і виховувати моральну позицію школярів.

Особливістю морального виховання є те, що людина може безмежно вдосконалювати власний потенціал, змінюючи себе, своє ставлення до іншої людини. Недостатньо людині виховати в собі правильне, розумне ставлення до питань поведінки, їй потрібно виховати у собі правильні звички. Виховання таких звичок є складнішим, аніж виховання свідомості людини. Педагог вважав, що виховати себе дуже важко і для цього потрібні неабиякі вольові зусилля.

На думку А. С. Макаренка, вихованню вміння самоконтролю школярів сприяють розпорядження, які вимагають емоційної стійкості людини, урахування вікових і індивідуальних особливостей дитини. Якщо розпорядження не виконується, то необхідно придивитися і знайти причину, що заважала його виконанню. Головним є те, чи знайдені помилки у його висуванні і шляхи його коригування.

Важливість педагогічних праць М. Пирогова в наш час полягає в тому, що відомий учений процес навчання і виховання радив будувати на антропологічних засадах, тобто виходячи із суті природи людини, її розвитку. Його улюблений вираз «Намагайся бути і будь людиною» орієнтує професійну підготовку на формування у майбутніх учителів моральних переконань, розвиненої сили волі, загальнолюдських, особливо, громадянських якостей. На думку Миколи Івановича вища освіта має відкривати і розвивати природу людину. Відомий учений приділяв увагу розвитку сутнісних сил тих, хто навчається. Він писав: «Дайте виробитись і розвинутись внутрішній людині! Дайте їй час і засоби підкорити собі зовнішню, і у вас будуть і негоціанти, і солдати, і моряки, і юристи. А головне, у вас будуть люди і громадяни».

Актуальною в наш час залишається порада М. Пирогова стосовно формування переконань молодої людини. Переконання, зокрема моральні переконання, характеризують людину як стійку, виважену у своїх справах. Формування переконань передбачає підсилену роботу над розвитком здібностей до самопізнання, виявлення сильних і слабких сторін, нахилів, інтересів, моральних якостей. Сформувати переконання неможливо без таких якостей, як справедливість, відкритість, стійкість. Сформовані моральні переконання потрібні майбутнім медикам для того, щоб вони змогли знайти своє місце і призначення у суспільному житті, набути професійного визнання серед колег і пацієнтів.

На сьогодні важливою є мета виховання, яку Микола Іванович визначає як формування високоморальної особистості, яка готова відмовитися від егоїстичних спрямувань заради блага суспільства і виявляє стійку моральну позицію. У процесі виховання педагог пропонує звертати увагу на вироблення індивідуальної стійкості людини в боротьбі з особистісними слабостями і негативним впливом соціальних відносин. Формування такої особистості вимагає реалізації принципів гуманізму й демократизму на всіх ступенях і в усіх формах виховання і навчання. Прагнення до моральної досконалості вимагає поглибленої внутрішньої роботи над собою, уміння пізнавати власний внутрішній світ, чесно визнавати свої помилки.

Учений високо цінував науки про людину за їх широку практичну значущість і застосування в житті. Оволодіння гуманітарними знаннями педагог пов'язував з вихованням гуманізму людини, що виявляється у позитивному ставленні до людини, її проблем. У процесі реформування вищої освіти не можна за-

лишати студентів непедагогічних спеціальностей без гуманітарних знань. Скорочення переліку гуманітарних дисциплін, годин на їх викладання в умовах кредитно-модульної системи навчання і виховання студентів негативно впливає на формування світогляду особистості, її емоційно-ціннісного ставлення до оточуючих.

Корисною є думка М. Пирогова про самовдосконалення людини. Він розглядав життя людини як «безперервну, нерідко рокову боротьбу — частіше всього з самою собою на шляху вдосконалення, і що ця боротьба залежить від природженого, нічим не зупинного прагнення до вдосконалення». У цих поглядах виявляється глибокий оптимізм ученого. Джерелами й засобами для розумної боротьби за більш досконале життя Микола Іванович вбачав у науці. Заслуговує уваги його ідея про зміцнення й поширення науки в університетах, її цінності для «систематичного вирощування нових молодих кадрів учених». Він вважав, що глибоке розуміння науки, розвиток самостійності досягається завдяки необмеженій свободі студентів у виборі наукової спеціальності, свободі від обов'язкових іспитів і термінів навчання в університеті, свободі у відвідуванні лекцій.

Успіх навчання і виховання залежить від особистості студента, особистості викладача, способів реалізації індивідуального підходу у ВНЗ, особливостей навчальних дисциплін.

Не слід залишати осторонь такі методи і форми навчання, які ми сьогодні відносимо до інтерактивного навчання і виховання майбутніх учителів. Процес навчання буде результативним тоді, коли і викладач, і студент будуть активними і співпрацюватимуть. Викладачам необхідно проводити літературні бесіди зі студентами, читати цікаво лекції, організовувати нетрадиційні семінари, просемінари і практичні заняття з навчальних дисциплін, організовувати самостійну роботу студентів.

Відомий педагог сучасності Ш. Амонашвілі відзначає, що педагог повинен постійно збагачувати себе педагогічною майстерністю, пізнаючи власний світ, розкриваючи резервні можливості. На його думку, в процесі самопізнання зростає впевненість у собі, особистісна самостійність, інтелектуальна рефлексія.

Слід відзначити те, що проблема самопізнання людини є актуальною як в минулі часи, так і сьогодні, в майбутньому також. Філософи й педагоги зверталися до природи людини, відшукуючи відповіді на питання про сенс життя, моральний вибір людини, відповідальне ставлення до себе й іншої людини, надаючи значущості самопізнанню людини як рушійної сили її усвідомлених й правильних дій і поведінки.

Література

1. Амонашвили Ш. Здравствуйте, дети! : пособие для учителя. М. : Просвещение, 1988. 208 с.
2. Вітебська П. В. Самопізнання як основа глибокого психологічного розвитку особистості і формування педагогічного оптимізму вихователя // Наука і освіта. 2010. № 9. С. 40-43.
3. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упоряд. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. С. 205–209.
4. Краевский В. В. Общие основы педагогики : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. М. : Академия, 2003. 255 с. (Высшее профессиональное образование).
5. Макаренко А. С. Сочинения : в 4-х т. 1957. Т. 4. С. 36, 85.
6. Педагогічна технологія : посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. Х. : Основа, 1995. С. 76–101.
7. Сухомлинский В. А. Избранные произведения : в 5 т. М. : Педагогика, 1980. Т. 4. 670 с.
8. Ткачова Н. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Х. : Каравела, 2006. 300 с.
9. Файзуллин Р. Н. Самопознание и саморазвитие как составная часть целостного педагогического процесса : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Чебоксары, 2003. 20 с.
10. Яцишина В. М. Самопізнання та самоідентифікація особистості як фактор її професійного становлення // Гуманізм та освіта : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конф. (Вінниця, 19-21 верес. 2006). Вінниця, 2006. С. 264–266.